

DERBENT ÂŞIK ORTAMI TEMSİLCİSİ MOLLA CUMA'NIN SANATSAL YARATICILIĞINA İLİŞKİN ARAŞTIRMA SORUNLARI

Prof. Dr. Salide ŞERİFOVA *

Öz: Derbent aşık çevresinin bir parçası olarak kabul edilen bölgede Şeki aşık sanatının yaygın gelişimi, Molla Cuma'yı aşık sanatının Şeki'deki tanınmış bir temsilcisi haline getirmiştir. 20. yüzyılda Şeki bölgesinde aşık sanatının Molla Cuma'nın aşık sanatının etkisi altında geliştiği açıktır.

Üstad aşık Molla Cuma'nın oluşturduğu Şeki aşık sanatının da Derbent aşık çevresi alanına dahil olduğu gerçeğiyle yüzleşmek mümkündür. Bu, Derbent'de oluşan aşık sanatının, orada oluşan edebiyat ortamında unutulmaması için bir çağrı olarak değerlendirilmelidir.

Firidun Bey Koçarlı gibi Derbent aşıkları çevresinde yaratıcı bir aşık olarak şekillenen Molla Cuma da 1920'de kurulan rejimin kurbanı oldu.

Bu bakımdan Molla Cuma'nın yerel halk tarafından "İstiklal Şairi" olarak tanınması onun eserlerine yeniden önem verilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Edebi çalışmalarımızda Molla Cuma'nın Arap ve Gürcü alfabeleriyle istinsah edilmiş eserlerinin el yazmaları bulunmaktadır. Bu yazmaların paleografik, grafik-imla ve karşılaştırmalı-mettolojik özellikleri araştırmacılar tarafından çok az araştırılmıştır ve bu sorunun araştırılmasının gerekliliği açıktır.

Onlarca öğrencisine el sanatlarının sırlarını öğreten ünlü usta Molla Cuma'nın eserini inceleyen yazarın yaratıcılığının edebiyatımızın ayrılmaz bir parçası haline dönüştüğüne tanık oluyoruz.

Anahtar Kelimeler: Molla Cuma, Derbent aşık ortamı, Şeki aşık sanatı, usta aşık, yazma eserler, metinbilimsel konular

DƏRBƏND AŞIQ MÜHİTİNİN NÜMAYƏNDƏSİ MOLLA CÜMƏNİN BƏDİİ YARADICILIĞININ TƏDQİQ PROBLEMLƏRİ

Xülasə: Dərbənd aşiq mühitinin tərkib hissəsi hesab edilən Şeki aşiq sənətinin bölgədə geniş inkişaf etməsi Molla Cüməni Şekidə aşiq sənətinin tanınmış təmsilçisinə çevirmişdir. Bəllidir ki, Şeki bölgəsində XX əsrdə məhz Molla Cümənin aşiq sənətinin təsiri ilə formalaşmış aşiq sənəti tərəqqi etmişdir.

Tədqiqatçılar tərəfindən ustad aşiq Molla Cümənin formalaşdığı Şeki aşiq sənətinin həm də Dərbənd aşiq mühiti arealına daxil edilməsi faktları ilə də üzləşmək mümkündür. Bunu Dərbənddə, orada formalaşmış ədəbi mühitdə aşiq sənətinin unudulmamasına çağırış kimi də

ORCID ID : 0000-0001-8788-6366

DOI : 10.31126/akrajournal.1566914

Geliş Tarihi : 14 Ekim 2024 / Kabul Tarihi: 18 Kasım 2024

* Filoloji bilimler doktoru, Azərbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Nizami Genjavi Edebiyat Enstitüsü, Azərbaycan Edebiyatı Bağımsızlık Dönemi Anabilim Dalı.

dəyərləndirmək gərəkdir. Dərbənd aşiq mühitində yaradıcı aşiq kimi formalaşmış Molla Cümə də Firidun bəy Köçərli kimi 1920-ci ildə bərqərar olan rejimin qurbanına çevrilir. Bu baxımdan, Molla Cümənin yerli əhali tərəfindən "İstiqlal şairi" kimi tanınması onun yaradıcılığına bir daha diqqət yönəltməyin vacibliyini önə çıxarır.

Ədəbiyyatşünaslığımızda Molla Cümənin əsərlərinin ərəb və gürcü əlifbalı ilə köçürülmüş əlyazmaları mövcuddur. Həmin əlyazmaların tədqiqatçılar tərəfindən paleoqrafik, qrafik-orfoqrafik və müqayisəli - tekstoloji xüsusiyyətləri az tədqiq edilmiş və bu problemin tədqiq edilməsinə ehtiyac özünü göstərməkdədir.

Görkəmli el sənətkarı, el sənətinin sirlərini onlarla şagirdinə öyrətmiş aşiq-şair Molla Cümə yaradıcılığını tədqiq edərkən, ilk növbədə, ədibin yaradıcılığının ədəbiyyatımızın ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilməsinin şahidi oluruq.

Açar sözlər: Molla Cümə, Dərbənd aşiq mühiti, Şəki aşiq sənəti, ustad aşiq, əlyazmalar, tekstoloji məsələlər

RESEARCH PROBLEMS OF ARTISTIC CREATIVITY OF MOLLA JUMA, REPRESENTATIVE OF DERBENT ASHIQ ENVIRONMENT

Abstract: The widespread development of Sheki ashig art in the region, which is considered a part of Derbent ashig environment, has made Molla Juma a well-known representative of ashig art in Sheki. It is clear that in the 20th century in the Sheki region, ashig art developed under the influence of Molla Juma's ashig art.

It is also possible to face the fact that the Sheki ashig art, which was formed by the master ashig Molla Juma, was also included in the area of the Derbent ashig environment. This should be considered as a call not to forget the art of love in Derbent, in the literary environment formed there. Like Firidun Bey Kocharli, Molla Juma, who was formed as a creative lover in the environment of Darbend lover, becomes a victim of the regime established in 1920. In this regard, the recognition of Molla Juma by the local population as the "Poet of Independence" highlights the importance of paying attention to his work again.

In our literary studies, there are manuscripts of Molla Juma's works copied in Arabic and Georgian alphabets. Paleographic, graphic-orthographic and comparative-textological characteristics of those manuscripts have been little studied by the researchers, and the need to study this problem is evident.

When studying the work of Molla Juma, a famous craftsman, who taught the secrets of handicrafts to dozens of his students, we witness the transformation of the writer's creativity into an integral part of our literature.

Key Words: Molla Juma, Derbent ashig environment, Shaki ashig art, master ashig, manuscripts, textological issues

Giriş

XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərində aşiq ədəbiyyatımıza sənəti ilə səs salmış Aşağı Layısqılı Molla Cümənin ədəbi irsinin, nəşr olunmuş şeir və dastanlarının, həmçinin əsərlərinin ərəb və gürcü əlifbası ilə olan əlyazma nüsxələrinin tədqiqi ədəbiyyatşünaslığımızda maraq kəsb edən aktual məsələlərdəndir. Bu sahədə bir çox tədqiqatların aparılmasının və Molla Cümənin xalq yaddaşında özünü qoruyub saxlamış, ağızdan-ağıza keçmiş yaradıcılığı daim diqqət mərkəzində olması milli-mənəvi dəyərlərimizin dəyərləndirilməsini əks etdirir.

1. Molla Cümə Yaradıcılığının Ədəbiyyatşünaslıq Məsələləri

Molla Cümənin əlyazma nüsxələrinin həm müqayisəli, həm də tekstoloji tədqiq edilməsi və təhlil obyektinə çevrilməsi, ədəbi-mədəni mühiti, həyatı haqqında məlumatların ictimaiyyətə təqdim edilməsi və s. kimi məsələlər hələ də aktuallığını itirməyərək elmi əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Məsələn, Salman Mumtazın “Azərbaycan ədəbiyyatı. El şairləri” (1927), Hümmət Əlizadənin “Azərbaycan aşığı” (1929), Səttar Axundovun “Aşıqlar” (1957), Sədnik Paşayevin “Azərbaycan folkloru və aşığı yaradıcılığı” (1989), Vaqif Vəliyevin “Azərbaycan folkloru” (1985), Ləman Süleymanovanın “Şəki folklor mühiti” (2012), Kamil Adışirinovun “XX əsr Şəki ədəbi-mədəni mühiti” (2015), Novruz Bəkirovun “Azərbaycan-Gürcü Ədəbi Əlaqələri və Molla Cümə Yaradıcılığı” (2018), Ramiz Orsərin “Şəkiddən gələn səslər” (2018) və digər müəlliflərin bu kimi kitab və tədqiqatlarında Dərbənd aşığı mühitinin yetişdirməsi olan Molla Cümənin ədəbi irsi-yaradıcılığı, həyatı haqqında məlumatlar verilir. Molla Cümə sənəti Hümmət Əlizadə, Salman Mümtaz, Feyzulla Qasımzadə, Paşa Əfəndiyev, Şərif İdrisov, Əjdər Fərzəli, Məhərrəm Qasımlı, Mövlud Yarəhmədov, Əhliman Axundov, Ərtoğrul Cavid, Nazir Əhmədli, Qiymət Məhərrəmli və digər ziyalılar tərəfindən şifahi dildən toplanılaraq ictimaiyyətə geniş şəkildə təqdim edilmişdir.

“İsmi Pünhan aşığı” (f.e.d. M.Qasımlı) adlandırılan Molla Cümənin ədəbi mühitindən bəhs edərkən, vurğulamaq lazımdır ki, Dərbənd aşığı mühitinin tərkib hissəsi hesab edilən Şəki aşığı sənətinin bölgədə geniş inkişaf etməsi Molla Cüməni Şəkiddə aşığı sənətinin tanınmış təmsilçisinə çevirmişdir. Bəllidir ki, Şəki bölgəsində XX əsrdə məhz Molla Cümənin aşığı sənətinin təsiri ilə formalaşmış Doduda Aşığı Paşa, Baş Göynükdə Aşığı Camal, Aşığı Əhmədiyyə, Aşığı İsmayıl, Aşığı Azad, Baş Layısqıda Aşığı Sirac, Aşığı Hacıbala, Aşığı Nəzir, Aşığı Məmməd, Aşığı Əhməd, Biləcikdə Aşığı Musa, Şində Aşığı Güləhməd, Şabalıdda Aşığı Əhməd, Cəfərabadda Aşığı Müğüm, Şəki şəhərində Aşığı Sakit, Qışlaqda Aşığı Kərim kimi aşığıların sənəti sayəsində Şəkiddə aşığı sənəti tərəqqi etmişdir. Aşığı Molla Cümənin sənətinin unudulmaması el məclislərində ustada məxsus “Cümə müxəmməsi”, “Şəki dübeyti”, “Cümə gəraylısı”, “Layısqı gözəlləməsi”, “Cümə gözəlləməsi”, “Şəki bayramı” kimi havaların ifa edilməsində özünü əks etdirir.

Bütün aşığı mühitlərimizi “tarixi mühitlər” adlandıran aşığı yaradıcılığının kamil bilicisi Məhərrəm Qasımlı “Ozan-aşığı sənəti” kitabında ədəbiyyatımızda bir sıra tarixi mühitlərin, həmçinin müasir dövrdə fəaliyyətini davam etdirən çağdaş aşığı mühitlərinin olmasına işıq salır. Tədqiqatçılar tərəfindən ustad aşığı Molla Cümənin formalaşdığı Şəki aşığı sənətinin həm də Dərbənd aşığı mühiti arealına daxil edilməsi faktları ilə də üzləşmək mümkündür. Bunu xalqımızın dədə-baba yurdu olan Dərbənddə, orada formalaşmış ədəbi mühiddə aşığı

sənətinin unudulmamasına çağırış kimi də dəyərləndirmək gərəkdir. Dərbənd aşığı mühitində yaradıcı aşığı kimi formalaşmış Molla Cümə də Firidun bəy Köçərli kimi 1920-ci ildə bərqərar olan rejimin qurbanına çevrilir. Bu baxımdan, Molla Cümənin yerli əhali tərəfindən “İstiqlal şairi” kimi tanınması onun yaradıcılığına bir daha diqqət yönəltməyin vacibliyini önə çıxarır.

2. Molla Cümənin Əlyazmalarının Tekstoloji Məsələləri

Ədəbiyyatşünaslığımızda Molla Cümənin əsərlərinin ərəb və gürcü əlifbaları ilə köçürülmüş əlyazmaları mövcuddur. Həmin əlyazmaların tədqiqatçılar tərəfindən paleoqrafik, qrafik-orfoqrafik və müqayisəli - tekstoloji xüsusiyyətləri az tədqiq edilmiş və bu problemin tədqiq edilməsinə ehtiyac özünü göstərməkdədir.

Son dövrlər ədəbiyyatşünaslığımızda Molla Cümənin ərəb və gürcü əlifbaları ilə köçürülmüş əlyazmalarının paleoqrafik, qrafik-orfoqrafik və müqayisəli-tekstoloji xüsusiyyətlərini sistemli şəkildə araşdırılması, nəzəri əsaslar, elmi müddəalar, prinsiplər əsasında tədqiq edilməsi ədibin yaradıcılığının yalnız sərhədlərinin aşmasına marağın göstəricisidir. N.Bəkirovun “Molla Cümə əsərlərinin əlyazma nüsxələrinin müqayisəli-tekstoloji tədqiqi” adlı tədqiqatında vurğulandığı kimi, “Məzmun və forma baxımından zəngin irs qoyan Molla Cümə yaradıcılığının sadəcə lokal deyil, həm də regional kontekstdə öyrənilməsi sadəcə ədəbiyyatşünaslığın deyil, mətnşünaslıq nöqteyi nəzərdən də aktualdır. Çünki şifahi xalq yaradıcılığı forması olaraq aşığı şeiri əsasən dialektlərdə yazılmış və müxtəlif şəxslər tərəfindən yazıya köçürülmüşdür. Bu zaman yol verilən təhriflər bəzən şeirlərin anlam bütünlüyünü pozmuş, çoxvariantlığa gətirib çıxarmışdır. Molla Cümə şeirləri də buna bir nümunədir. Bu baxımdan digər sənətkarlar kimi, onun da yaradıcılığının müxtəlif istiqamətlərdə təhlili və fərdi şəkildə tədqiqi bütövlükdə dövrün mədəni sisteminin öyrənilməsi üçün zəruridir” (Bəkirov, 2024).

Molla Cümənin ədəbi irsinin xalq yaddaşına əsaslanaraq ağızdan toplanılması şeirlərin fərqli şəkildə təqdim edilməsinə səbəb olmuşdur. Bu baxımdan, həmin şeirlərin müxtəlif variantlarının olması onların tekstoloji baxımdan geniş tədqiq edilməsinə zərurətə çevirir. Hər bir şairin eyni şeir nümunələrinin müxtəlif variantlarının mövcud olması istər-istəməz həmin poetik nümunələrin tekstoloji tədqiqinin həyata keçirilməsinin, mətnşünaslıq baxımdan araşdırılmasının vacibliyini göstərir.

Molla Cümənin elmi dairələrə məlum olan “Cəlali Məhəmməd və Tavat xanımın nağılı”, “Baxış bəy və Leyla xanım”, “Həsən əminin öküzü”, “Sayat bəy və Sayalı xanım” kimi dörd mətbu dastanından əlavə, son dövrdə tədqiqatçılar tərəfindən əldə edilən “Mahmud və Nigar xanım”, “Şah Səməd və Nigar xanım”, “Şah baba və Pəri xanım”, “Zinhar və Mah Əfrus”, natamam

şəkildə olan “Molla Cümənin İsmi Pünhanla son vidası” kimi dastanlarını elmi dairələr tərəfindən geniş tədqiqata cəlb edilməsi labüd məsələ kimi özünü göstərməkdədir.

Molla Cümənin yaradıcılığının tədqiq tarixini, ədəbi irsini tədqiq edən tədqiqatçılar ədibin klassik aşiq şeiri formalarına gətirdiyi yeniliklərinə toxunmaları maraqlıdır. Belə ki, Molla Cümənin ustad aşiqlərinin bir qayda olaraq “kərəmi” və “dilqəmi” havaları üstündə həmişə qoşmanın bir bəndindən sonra bir bayatı oxuma ənənəsinə riayət etməsi, yaradıcılığında “dodaq-dəyməz təcniş şəklinə əsərlər”, “diltərpənməz janrında da şeir” qələmə almasına nəzər salan tədqiqatçılarımız qeyd edirlər ki, “beş hecalıdan tutmuş on altı hecalıyaq elə bir aşiq şeri janrı yoxdur ki, Molla Cümə ondan istifadə etməsin. O, bayatı, gəraylı, qoşma, təcniş, divani, müxəmməs, deyişmə, qəzəl və başqa nəzm şəkillərində şeirlər yazmış, dastanlar yaratmış, novator sənətkar kimi aşiq poeziyasında yeniliklər etmişdir. Şairin poetik janrlarda həyata keçirdiyi yeniliklər nəticəsində heca vəznində yazılmış qəzəl və müxəmməslər meydana çıxmışdır” (Bəkirov, 2024: 36-37).

3. Molla Cümənin Yaradıcılığında Şeir Şəkilləri

Molla Cümənin yaradıcılığında istifadə etdiyi aşiq şeir şəkilləri rəngarəng olduğu kimi məzmun baxımından dolğundur. Molla Cümənin “əvvəl-axır” formatından istifadə etməsi, “Əlif-lam” aşiq şeir şəklinin ən mükəmməl nümunələrini yaratması, qoşma, bayatı, müxəmməs, divani, təcniş, deyişmə, gözəlləmə, qəzəl, münacat, gəraylı və s. qələmə alması məlum faktdır.

Molla Cümə gəraylı, qoşma və divanilərində ərəb əlifbasının hərflərinə müəyyən anlamlar yükləyərək, hərf əsaslı müxtəlif poetik fiqur və formaların əksini tapdığı maraqlı şeir nümunələri yaratmışdır. Aşiq Molla Cümənin poetik nümunələrində hərflərdən istifadə edərək adlar təqdim etməsi maraqlıdır. Məsələn, aşiqin Həlimət (حلمت) adını “Bağlıdır” qoşmasında təqdim etməsinə diqqət yetirək:

*Cüməyəm, müşküldür aşiqə hallar,
Neyləyim, əl çatmaz, uzaqdır yollar,
İsmi aşikar söyləməz dillər
“Hey”, “lam”, “mim”inən “tey”ə bağlıdır (Molla Cümə, 2006: 72).*

Molla Cümə “hey”, “lam”, “mim”, “tey” hərflərini birləşdirərək şeirin misrasında eyhamla Həlimət (حلمت) adını ifadə edir.

Molla Cümənin “Gözdən” rədifli qoşmasında Qızıyətər adını “qaf”, “zey”, “yay”, “tey”, “rey” hərflərinin vasitəsilə gizlin bir mesaj kimi təqdim edir:

*İsmiñi söylərəm “qaf”ı “zey”inən,
“Yay”inən “tey”inən, bir də “rey”inən
İstərəm canını lap ürəyinən
Cümənin başını kəs, qoyma gözdən (Molla Cümə, 2006: 157).*

Molla Cümənin “Yana tutma” adlı qoşmasında da bunun şahidi oluruq. Aşığı “fey”, “tey”, “mim” hərfləri ilə gizli saxladığı “Fatma” adını təqdim etməyə nail olur:

*İsmiñi söylərəm “fey”, “tey”, “mim”inən,
Günümi keçirəm sənsiz kiminən?
Arifən, işarə elə himinən
O qələm qaşları düz, yana tutma (Molla Cümə, 2006: 214-215).*

Aşığın “Bağlara” adlı qoşması hərf üstündə qurulması ilə diqqəti cəlb edir. Bəlli faktdır ki, Molla Cümə bir çox qoşmalarını, təcnişlərini hərf üstündə qurmuşdur. Bu sahədə böyük ustalığı göstərən aşığı “N”, “K”, “L”, “B”, “N”, “M”, “X”, “Z”, “U”, “Q” və s. hərflər üstündə maraqlı poetik nümunələr yarada bilmişdir. Molla Cümənin “M” hərf üstündə qələmə aldığı “Bağlara” qoşmasında misralar “M” həri ilə başlaması maraqlı ədəbi priyom kimi diqqəti cəlb edir. Üç bənddən ibarət olan qoşmanın bütün misraları “M” hərfi ilə başlanır:3

*Məşriq tərəfindən bir gün doğubdur,
Məğribdən şöləsi düşmüş bağlara.
Məşriq tərəfinə bəla yağıbdir,
Məğribdə xəstəlik çatdı sağlara (Molla Cümə, 2006: 71).*

Molla Cümə üç bənddən ibarət olan “Əziz” adlı poetik nümunəsini də sənətkarlıqla hərf üstündə qurmağa nail olmuşdur:

*Əziz olmaz əziz sənək əziz can,
Əziz qurban, əziz sağa, əziz can,
Əziz aman, əziz bidad, əziz can,
Əzizimsən, əziz İsmi Pünhanım (Molla Cümə, 2006: 196).*

Molla Cümənin “Yazaram” poetik nümunəsində “M” hərfi əvvəl - axırda işlənilməsi ilə diqqəti cəlb edir:

*Molla Cümə yasin oxur həmdənim,
Malım-mülküm, viran oldu həmdənim,
Meyil eyləyib bir gülginən, həmdənim,
Müntəzirəm, yar, baxıram, yazaram (Azərbaycan aşığı poeziyası, 2020: 271).*

Molla Cümənin ictimaiyyətə məlum olmayan yeni şeirlərinin təqdim edilməsi aşığın yaradıcılığını geniş tədqiq obyektinə çevirən tədqiqatçılarımız tərəfindən ictimaiyyətə təqdim edilir. Bu daim yaradıcılıq axtarışlarında olmuş ədibin yaradıcılığının həm maraq dairəsində olmasını, həm də zəngin yaradıcılığının tam tədqiq edilməməsini əks etdirir.

Molla Cümə yaradıcılığına xas poetik nümunələrin Qafqaz xalqlarının dillərində və ya həmin xalqların əlifbalı ilə təqdimi də özünü göstərməkdədir. Məsələn, son dövrlərdə gürcü aşiq Konstantin Muradxanaşvilinin əlyazma dəftərində 13 şeirin, Molla Cümənin 921 əsəri yer alan 4 əlyazma dəftərinin və 5 dastanının aşkar edilməsi Molla Cümənin tədqiqatçılarından biri olan N.Bəkirov tərəfindən vurğulanmaqdadır: "... Molla Cümənin nəşr edilməmiş daha 13 şeiri gürcü aşiq Konstantin Muradxanaşvilinin əlyazma dəftərində aşkar edilmişdir. ...Molla Cümənin daha 4 əlyazma dəftəri aşkar edilmişdir. Burada şairin 921 əsəri yer almışdır" (Bəkirov, 2024).

Molla Cümənin əlyazma nüsxələrinin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanması ədibin yaradıcılığına olan diqqətdir. Vurğulamaq lazımdır ki, ədibin ərəb əlifbası ilə köçürülmüş və ölçüsü 28x22 sm olan, çəhrayı rəngli karton cildə tutulmuş 124 vərəqdən ibarət əlyazma nüsxəsi AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunmaqdadır.

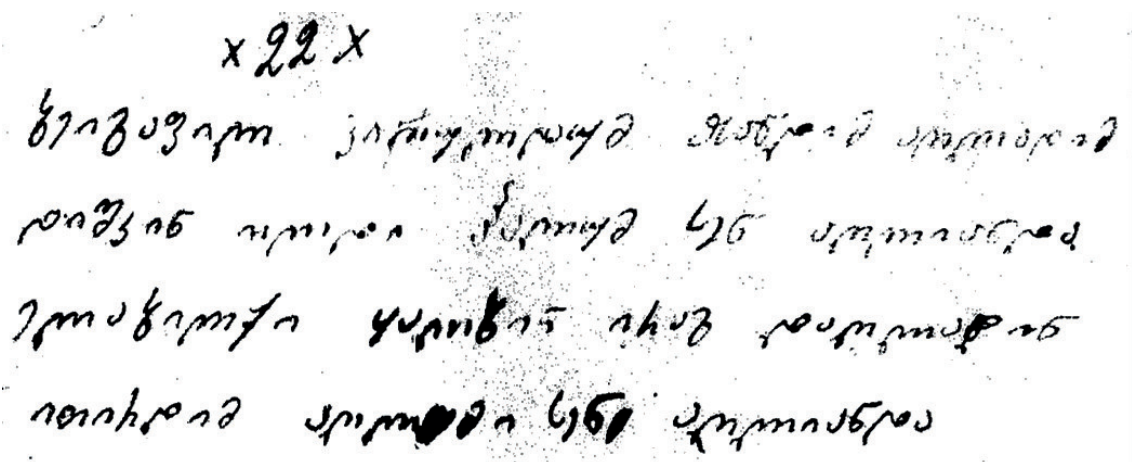
Tədqiqatçılar tərəfindən Molla Cümə yaradıcılığına xas əlyazmaların əldə edilməsi sahəsində addımlar atılması da ədibin yaradıcılığının diqqət mərkəzində olmasını əks etdirir. Məsələn, tədqiqatçı N.Bəkirov Şimal-Qərb bölgəsində həyata keçirdiyi ekspedisiyalar nəticəsində Molla Cüməyə aid edilən "əsərlərinin bir ədəd iri həcmli və nisbətən kiçik olan bir neçə əlyazmasını" və Baş Layisqi kəndində şairin ailə üzvləri tərəfindən təqdim edilən dörd dəftərini, XX əsrdə şairin ardıcılıları və ya yaxınları, yaradıcılığının pərəstişkarları tərəfindən köçürüldüyü güman edilən Molla Cümənin kiril əlifbası ilə köçürülmüş şeirlərindən ibarət bir bloknotun və üç ədəd on iki vərəqli dəftərin əldə etməsi ədəbiyyatşünaslığımıza olan təqdirəlayiq bir töhfədir.

Molla Cümə əsərlərinin gürcü əlifbası ilə köçürülmüş əlyazmalarının tekstoloji tədqiqinin aparılması ədəbiyyatşünaslıq elminin maraq dairəsindədir. Ədiblərmizin gürcü dilində və ya gürcü əlifbası ilə əsərlərinin tərtib edilməsi faktı məlumdur. Molla Cümə yaradıcılığına olan belə ehtiram da bundan irəli gəlir. Molla Cümə yaradıcılığının gürcü dilində təbliğ edilməsi Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələri arasındakı bağlılığın göstəricisidir. Filologiya elmləri doktoru Paşa Kərimov hələ 2019-cu ildə AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Molla Cümənin gürcü əlifbası ilə köçürülmüş şeirlər toplusunun əlyazmasını əldə etməsinə aydınlıq gətirərkən səsləndirmişdir: "...38 şeirdən ibarət bu topludakı 8 şeirə şairin indiyədək nəşr

olunmuş kitablarında rast gəlinmir. Bu şeirləri Molla Cümənin şagirdi, gürcü aşığı Konstantin Muradxanaşvili şairin dilindən eşidərək qələmə alıb. Molla Cümə XIX əsrin II yarısı-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsindəki aşıqların, eləcə də gürcü aşıqlarının yaradıcılığına güclü təsir edib. Bu əlyazma gürcü aşıqlarının Molla Cümənin şeirlərini Azərbaycan dilində ifa etdiklərini və Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin möhkəmlənməsində Molla Cümənin mühüm rol oynadığını göstərmək üçün dəyərli mənbədir” (<https://report.az/elm-ve-tehsil-xeberleri/molla-cumenin-gurcu-elifbasi-ile-kocurulmus-seirler-toplusu-askar-edil/>).

Molla Cümənin gürcü dilində təqdim edilməsinin əsas səbəblərindən biri kimi ona məxsus dastanların birində Qafqaz xalqlarının mehriban əlaqələrini, bu millətlərin gəncləri arasında özünü göstərən sevginin olması məqamı da tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanmışdır: “Molla Cümənin “Cəlali Məhəmməd və Tavat xanımın nağılı” dastanı Azərbaycan və gürcü xalqlarının mehriban qonşuluğunun, səmimi dostluğunun bariz nümunəsi kimi də diqqəti cəlb edir” (Bəkirov, 2024: 93).

Molla Cümə yaradıcılığına xas poetik nümunələrin Qafqaz xalqlarının dillərində və ya həmin xalqların əlifbaları ilə təqdim edilmiş əsərlərin mətnlərinin tekstoloji tədqiqi zamanı nöqsanlara yol verildiyinin şahidi oluruq. Məsələn, Novruz Bəkirovun filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş “Molla Cümə əsərlərinin əlyazma nüsxələrinin müqayisəli-tekstoloji tədqiqi” adlı mövzusunda dissertasiyasında gürcü əlifbası ilə köçürülmüş əlyazma nüsxəsindəki əsərlərin mətnlərinin tekstoloji tədqiqi zamanı müəyyən nöqsanlar buraxması diqqətdən yayınmır. Məsələn, iddiaçının Aşiq Konstantin Muradxanaşvilinin dəftərində yer alan Molla Cüməyə məxsus “Sən ağlayanda” şeirinin mətnin təhrifə yol verməsi diqqətdən yayınmır. Gürcü dilində təqdim edilən bəndin

mətnini müqayisəli-tekstoloji təhlil edərkən, Novruz Bəkirov bəndi Azərbaycan əlifbası ilə belə təqdim edir:

*Biqapil vuruldum yandim ağladı
Diskin oldi halum sen ağlianda
Ela bil ki, kxalbim iroq dağladin
Itirdim ağlumi sen ağlianda.*

Bu bəndin Azərbaycan əlifbası ilə bu şəkildə təqdimi düzgün deyil. Bənd Azərbaycan əlifbası ilə belə təqdim edilməlidir:

*Beiqaqfil viruldum yandim ağladim
Dişkin oldi halum sen ağlianda
Ela bil ki, ğalbin iraq dağladin
İtirdim ağlumi sen ağlianda*

N.Bəkirov bu bənddəki sözlərə aydınlıq gətirir, izahını təqdim edir. Lakin gürcü əlifbası ilə təqdim edilmiş “iraq” sözünü “iroq” kimi oxumuş, və yanlış münasibət bildirməsi də buradan irəli gəlir: “Mətnin nəzərdən keçirilməsi və P.Əfəndiyevin tərtib etdiyi kitabdakı variantla müqayisəsi onun gürcü əlifbasıyla köçürülərkən təhriflərə yol verildiyini açıq-aydın göstərməkdədir. “Biqaqfil” sözü gürcü əlifbasıyla “biqapil”, “ağlayanda”- “ağlianda”, “düşkün”- “diskin”, “ilə”-“ela”, “qəlbini”-“kxalbini” kimi yazılıb. “İroq” sözünün hansı sözün təhrif edilmiş variantı olduğunu demək çətindir” (Bəkirov, 2024: 103-104).

Molla Cümənin gürcü əlifbası ilə yazılmış şeirlərindəki sözlərin Azərbaycan əlifbasıyla oxunuşunun təqdimi zamanı düzgün oxunulmaması yanlış iddia səsləndirilməsinə səbəb olur. Bu amil özünü, Aşıq Konstantin Muradxanaşvilinin dəftərində “beiqaqfil” sözünün “biqapil” kimi təqdimində özünü qabarıq şəkildə göstərir. Bu da iddaçının P.Əfəndiyevin fikrini təkzib etməsinə səbəb olur: “Məsələn, bəndin birinci misrası gürcü variantında “Bi-qapil vuruldum, yandım, ağladım” olduğu halda, P.Əfəndiyevin tərtib etdiyi kitabda “Beyqaqfil qovrulub məlul ağladım”dır” (Bəkirov, 2024: 104).

Şimal-qərb bölgəsində Qax rayonunun Meşəbaş kənd sakini Mişa Muradxanaşvilidən Molla Cümənin 13 şeirinin əksini tapdığı gürcü aşığı Konstantin Muradxanaşvili tərəfindən gürcü əlifbası ilə köçürülmüş şeirlərdən ibarət 12 vərəqlik dəftərin əldə edilməsi elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatçı N.Bəkirov tərəfindən Konstantin Muradxanaşvili tərəfindən qələmə alınmış dəftərdəki şeirlərin əlyazma variantı ilə Azərbaycan nəşrindəki mətni arasında müqayisəli-tekstoloji tədqiqat aparılması, hətta Molla Cüməyə məxsus 8 şeirin nəşr variantı olmadan belə gürcü əlifbası ilə köçürülmüş variantının mətnlərinin tekstoloji-müqayisəli təhlilinin verilməsi, özünü

bürüzə verən təhriflərə münasibət bildirilməsi elmi nailiyyət kimi dəyərləndirilməlidir. Molla Cümənin gürcü əlifbasıyla qələmə alınmış şeirlərinin müqayisəli-tekstoloji tədqiqatı, həmin şeirlərin təhlilini tam həcmdə “Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələri və Molla Cümə yaradıcılığı” adlı kitabda Novruz Bəkirov tərəfindən əks etdirilməsi ədibin bu sahədəki yaradıcılığının elmi dairələrin diqqət mərkəzində olmasını əks etdirir.

Sonuç

Görkəmli el sənətkarı, el sənətinin sirlərini onlarla şağirdinə öyrətmiş aşıq-şair Molla Cümə yaradıcılığını tədqiq edərkən, ilk növbədə, ədibin yaradıcılığının ədəbiyyatımızın ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilməsinin şahidi oluruq.

Ədəbi yaradıcılığının XIX əsrin ikinci yarısı, XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edən Molla Cümə əsərlərinin həm ərəb, həm də gürcü əlifbaları ilə köçürülmüş əlyazma nüsxələrinin, nəşr olunmuş şeir və dastanlarının müqayisəli-tekstoloji tədqiqi, onların paleoqrafik və qrafik-orfoqrafik xüsusiyyətlərinə elmi yanaşılma, mətbu və qeyri mətbu əsərlərinin toplanaraq yeni əldə edilmiş əlyazmalarla müqayisəli təhlil edilmə və s. aktuallığını qorumaqda və maraq kəsb etməkdədir.

XX əsr Şəkidə aşıq sənətinin Molla Cümə aşıq sənəti üzərində köklənən aşıq mühitinin, həmçinin aşığın yaradıcılığının sistemli şəkildə tədqiq edilməsinin zəruriyyətə çevrilməsi zəmanəmizin tələbi kimi özünü göstərir.

KAYNAKÇA

Azərbaycan aşıq poeziyası (antologiya) (2020). Bakı, Şərq-Qərb, 2020.

Azərbaycan aşıq poeziyası //

<https://filologiya.az/images/PDF2/edebiyat%20dərsləklər/Azərbaycan%20aşıq%20poeziyası.pdf>

Molla Cümə. (1983). Seçilmiş əsərləri / tərt.ed. P.Əfəndiyev, Ş.İdrisov. Bakı: Yazıçı.

Molla Cümə. (2000). Seçilmiş əsərləri / tərt.: M. Yarəhmədov, Bakı: Örnək, - c.1.

Molla Cümə. (2006). Əsərləri. Bakı, Şərq-Qərb.

Molla Cümə. (2016). İsmi Pünhan / tərt.ed.M.Qasımlı, E.Əzizov. Bakı: Azərbaycan Tarixçiləri İctimai Birliyi.

Molla Cümənin gürcü əlifbası ilə köçürülmüş şeirlər toplusu aşkar edilib //

<https://report.az/elm-ve-tehsil-xeberleri/molla-cumenin-gurcu-elifbasi-ile-kocurulmus-seirler-toplusu-askar-edil/>

Novruz Bəkirov. (2024). Molla Cümə əsərlərinin əlyazma nüsxələrinin müqayisəli-tekstoloji tədqiqi. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı.